TANULMÁNY

Agrárgazdaságunk jelene és jövője

Kapronczai István

Kulcsszavak: kritikus pontok, piaci lehetőségek, földbirtok-politika, Közös Agrárpolitika, öntözésfejlesztés, élelmiszer-feldolgozás.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A magyar mezőgazdaság az elmúlt egy-két évtizedben nem volt olyan kedvező gazdasági kondícióban, mint az elmúlt három évben. A kedvező helyzet kialakulásában közrejátszott a mezőgazdasági termékek termelői árainak emelkedése, az EU támogatási rendszere és a több mint húsz éve stabil üzemszerkezet. Ezzel szemben a hazai élelmiszer-gazdaság kritikus pontja az élelmiszeripar helyzete. Csökken a termelése, alacsony a jövedelemtermelő potenciálja és elégtelen a tőkeellátottsága. Ahogy kivonult a külföldi tőke az ágazatból, úgy csökkent a jegyzett tőke is, mert hazai vállalkozói körök nem voltak képesek pótolni a tőkecsökkenést.

Az agrárgazdaság jövőbeni pozícionálásához elsősorban azokat a stratégiai kérdéseket célszerű meghatározni, amelyek lehetőségeket és kockázatokat hordoznak magukban. Ezek közül a következők emelhetők ki: piaci lehetőségek; földbirtok-politika; Közös Agrárpolitika; öntözésfejlesztés; élelmiszer-feldolgozás. A piaci lehetőségek közül elsősorban a félkész és késztermékek exportarányának növelését ajánlatos célként meghatározni, mert ha csak alapanyagot visznek ki, akkor azzal együtt munkalehetőségek is távoznak az országból. A földbirtok-politikában lehetőségek és kockázatok is rejlenek. Pozitív hozadékot jelentenek a társadalmi hatások, míg a gazdasági következményekben vannak kockázatok. Ez utóbbiak ellensúlyozhatók. A 2014–2020 közötti Közös Agrárpolitikában nagyobbak a veszélyek, ami elsősorban abból adódik, hogy a tagországi döntések jelentős differenciálódáshoz vezethetnek az egyes üzemcsoportok támogatásában. Az ezzel kapcsolatos magyar döntések racionálisak, a status quo fenntartásának irányába mutatnak. Végül stratégiai célként indokolt meghatározni az öntözési kapacitások újraélesztését, de azt is látni kell, hogy az öntözés csak meghatározott feltételek teljesülése esetén gazdaságos.[1]

BEVEZETÉS

A magyar mezőgazdaság belső problémái évtizedekre nyúlnak vissza. Az ágazat *sikerkorszaka* már a nyolcvanas évek elején-közepén véget ért. A kilencvenes évektől kezdődően azt is elmondhatjuk, hogy hazánk messze nem használja ki az agrárgazdaságban rejlő potenciális lehetőségeit. Ugyanakkor Magyarország kedvező adottságokkal rendelkezik az agrártermeléshez, amit jól mutat, hogy az ország teljes területének közel kétharmada mezőgazdasági művelés alatt áll. Alapvető nemzetgazdasági érdek, hogy az ágazatban

[1] Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztálya Agrárközgazdasági Bizottságának 2013. december 3-i ülésén.

meglévő lehetőségeket a jövőben maximálisan kihasználják.

Fontos kihívást jelentett az agrárgazdasággal szemben a 2004. évi EU-csatlakozás, amely az elmúlt egy évtizedben döntően meghatározta a hazai mezőgazdaság lehetőségeit, versenyesélyeit. Már a csatlakozást megelőző évek az uniós felkészülés jegyében teltek. Ennek ellenére nem állítható, hogy Magyarország felkészült mezőgazdasággal lett a közösség tagja. Ezért az ágazatot az unió keretei közt kell(ett) pozícionálni. A csatlakozás óta kialakult az a furcsa ellentmondás, hogy míg az uniós tagság sok szempontból megváltoztatta az agrárgazdaság helyzetét és lehetőségeit, addig termelési és üzemszerkezetében, nemzetgazdasági szerepében alapvető átrendeződések az uniós csatlakozás óta, illetve annak hatására nem történtek. Jellemzően folytatódtak azok a tendenciák, amelyek a korábbi évtizedben voltak megfigyelhetők. Az ágazat éppen olyan mértékben gabonacentrikus, mint korábban, üzemszerkezete duális, az állattenyésztés helyzete továbbra is siralmas, ami strukturális problémákat okoz. A mezőgazdaság részaránya a foglalkoztatásban és a beruházásokban nem emelkedett a várt mértékben, a bruttó hozzáadott érték előállításához való hozzájárulása erősen volatilis, az élelmiszeripar kritikus helyzetbe került.

Magyarország méreteinél fogva a világ agrártermelésének csak igen kis hányadát adja. Összehasonlítható termelésiérték-adatok hiányában ezt részben a külkereskedelmi arányok, részben az agrártermelés indexei szemléltetik. Hazánk a világ agrárexportjából évtizedek óta 1% alatti arányban részesedik, nettó agrárexportőr ország lévén, a kivitelből való részesedés értelemszerűen meghaladja a termelésben képviselt arányt: a kiemelkedően magas hazai exportárbevételt realizáló 2012. évben a világ agrárexportjából mintegy 0,8% arányban részesedett. A világ agrárimportjához való hozzájárulása ugyanakkor meredeken növekedett, a 2002. évi 0,3%-ról 0,5%-ra.

Ha a világ és Magyarország agrártermelésének rendelkezésre álló indexeit elemezzük, azt tapasztalhatjuk, hogy az 1989–1991. évek átlagát 100-nak véve a világ agrártermelése a közel negyed évszázad alatt mintegy 60%-kal emelkedett, míg a magyar agrártermelés több év átlagában még napjainkban sem éri el a 25 évvel ezelőtti szintet. Így nyilvánvaló, hogy ezen időszakban a világ agrártermelésében képviselt aránya közel felére esett vissza.

Ezek után kell szembenéznünk azzal a kérdéssel: *lehet-e az agrárgazdaság nemzetgazdaságunk húzóágazata?* Az ágazatokkal kapcsolatos jelzők közül három emelhető ki, amelyet a szakma vagy a politika előszeretettel használ: a húzó, a stratégiai és a siker (ágazat). Egyik sem tekinthető tudományos kategóriának, ugyanakkor használata elterjedt, ezért szembe kell nézni szakmai helytállóságukkal:

• Napjainkban a mezőgazdaságra elsősorban a politikai közbeszéd ragasztja rá azt a címkét, hogy egy „*agrárország húzóágazata*". Mit érthetünk húzóágazaton? Feltételezhetően azt, hogy az adott tevékenység képes a nemzetgazdaság egészét – mint lokomotív – maga után húzni, ez a növekedés gyorsulásának vagy lassulásának legfőbb magyarázója, illetve tényezője. Kétségtelen, hogy a GDP számításának módszertana miatt a mezőgazdaság oka lehet a GDP ingadozásának, de az nehezen állítható, hogy egy 3-4%-os GDP-aránnyal rendelkező ágazat – akár csak középtávon – lokomotív szerepet tölthet be. Ez még akkor is így van, ha az élelmiszer-feldolgozás 2-3%-os GDP-arányát is számításba vesszük.

• Célként kell ugyanakkor megfogalmazni, hogy az agrárgazdaság legyen Magyarország egyik sikerágazata. Gazdasági és társadalmi felelősség, hogy kihasználjuk azokat a potenciális lehetőségeket, amelyeket hazánk adottságai biztosítanak.

• Az is bizonyosan állítható, hogy az ag-

rárgazdaság stratégiai ágazat – akár sikeres, akár nem. Az élelmezésbiztonság egy ország stabilitásának alapja. Nem fordulhat elő olyan helyzet, amikor ez megbicsaklik. Ráadásul a globális folyamatok az elmúlt években azt mutatják, a világkereskedelemben az élelmiszerek egyre inkább visszanyerik stratégiai jelentőségüket.

Mindezek előrebocsátása után érdemes szembenézni a magyar agrárgazdaság helyzetével és felvillantani azokat a tényezőket, amelyek a jövő sikereinek zálogát jelenthetik.

STABIL PÉNZÜGYI HELYZETBEN A HAZAI MEZŐGAZDASÁG

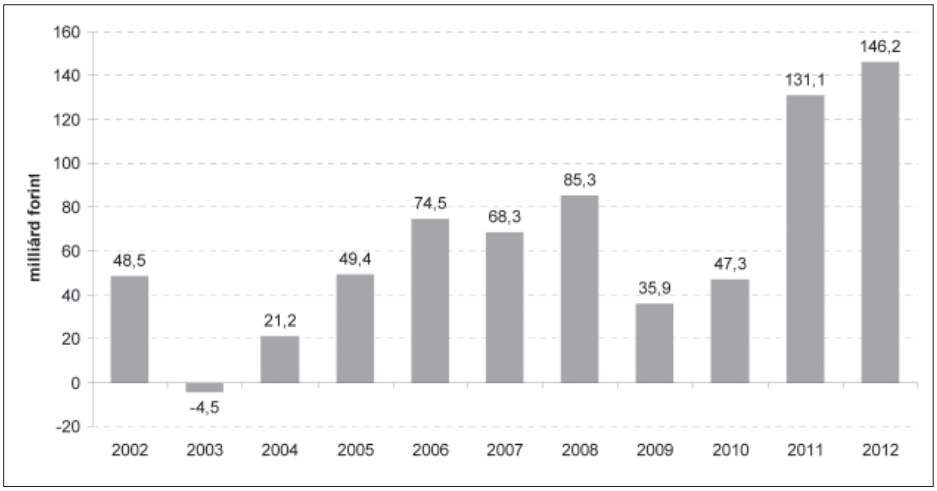
A mezőgazdaságra vonatkozóan mindjárt az elemzés elején tehetünk egy alapmegállapítást, amely azt rögzíti, hogy az ágazat az elmúlt 1-2 évtizedben nem volt olyan kedvező gazdasági kondícióban, mint az elmúlt három évben. Nem azt állítjuk tehát, hogy az ágazat alapvető strukturális gondjai megoldódtak volna, *csupán* azt, hogy a mezőgazdaság egy pénzügyileg stabil időszakot élt meg a 2011–2013 között. Ennek okai azonban csak részben adódtak belső hatások eredőjeként, s elsősorban három tényezőnek volt köszönhető:

- a mezőgazdasági termékek áremelkedése;
- az uniós támogatási rendszer;
- valamint a több mint 20 éve stabil üzemszerkezet.

A kedvező pénzügyi helyzetet az 1. ábra adatai is bizonyítják, amelyek a mezőgazdasági vállalkozások adózás előtti eredményét mutatják. Ebből szembetűnik az egyértelműen emelkedő tendencia. A bevallást készítő vállalkozások adózás előtti eredménye 2002-ben 48,5 milliárd forintot tett ki. Ez az érték 2003-ban drasztikusan csökkent, és az adózás előtti veszteség 4,5 milliárd forinttal meghaladta az adózás előtti nyereséget. Ettől kezdődően – két év kivételével – javult a vállalkozások jövedelemhelyzete és az adózás előtti eredmény, ami 2012-ben már meghaladta a 146 milliárd forintot. Látni kell azonban, hogy a mezőgazdaságban az adózás előtti eredmény változásának és a támogatások változásának egyenlege évről évre negatív, vagyis az agrártámogatások egy része – az uniós gyakorlathoz hasonlóan! – a veszteséget pótolja, de aránya évről évre csökkenő.

1. ábra

A mezőgazdasági vállalkozások adózás előtti eredménye

Megjegyzés: Az adóbevallást készítő gazdaságok adatai alapján.
Forrás: AKI-számítás NAV-adatbázis alapján

Ugyancsak a gazdaságok viszonylag kedvező pénzügyi kondícióját jelzik a mezőgazdasági társas vállalkozások hitelállományának alakulására vonatkozó adatok is. A 2. ábrán látható, hogy a válság ellenére nem volt drasztikus a hitelállomány csökkenése, az elmúlt években is 300 milliárd forint felett alakult a társas vállalkozásokban. Mindezt úgy sikerült tartania az ágazatnak, hogy szinte megszűntek a kamattámogatott hitelek (3. ábra).

A mezőgazdaság tehát a válság ellenére 2008 után is stabil adós maradt, sőt 2009 harmadik negyedévét követően csökkenés ment végbe a csődráta tekintetében, amíg a nemzetgazdaság egészére nézve a ráta emelkedett. Hasonló következtetésekre vezet az értékvesztéssel való fedezettség vizsgálata is. Az értékvesztéssel való fedezettség azt mutatja meg, hogy egyes ágazatok esetében a bankok mekkora arányú értékvesztéssel számolnak a hitelportfóliójukban. A mezőgazdaság – bár emelkedő tendenciát mutat a fedezettség tekintetében – a második legalacsonyabb értékekkel rendelkező nemzetgazdasági ágazat. Érdemes megjegyezni, hogy több iparág esetében 2013 közepére megközelítette a 15%-ot ez a mutató, míg az agrár főtevékenységet végző cégek esetében a 7%-ot sem érte el.

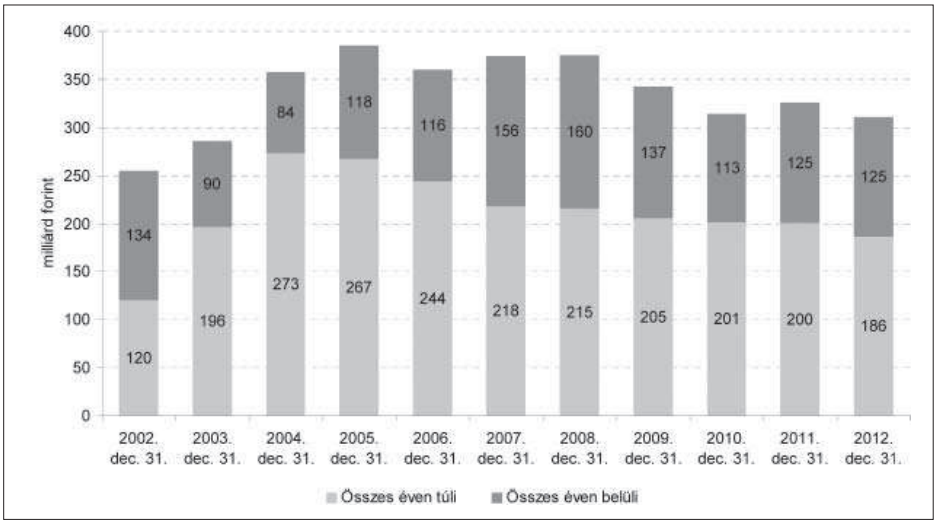
A mezőgazdasági lejárt hitelek állományát vizsgálva megállapítható, hogy amíg 2010-ben 11,84 milliárd forint volt az egyéni és társas gazdaságok lejárt hiteleinek állománya, addig 2012-ben ez az érték lecsökkent 6 milliárd forintra. Ez az összes hitel 1,4%-a volt 2010-ben és 0,8%-a 2012-ben. Mivel a nemzetgazdaság egészében a 90 napnál régebben lejárt hitelek aránya az összes hitelhez képest 20% körül alakult az elmúlt években, megállapítható, hogy a mezőgazdaság a megbízható adósok közé tartozik.

Miután bizonyítást nyert a mezőgazdaság kedvező gazdasági kondíciója, a felsorolt okok helytállóságát kell igazolni. Az okok közül elsőként az *áremelkedés* említhető. A 4. ábra mutatja az élelmiszerek áralakulását a világpiacon. Három markáns szakasz különböztethető meg

• az első olajárrobbanásig, nagyjából 1973–74-ig az élelmiszerek világpiacát mérsékelt árak és nagy árstabilitás jellemezte;

2. ábra

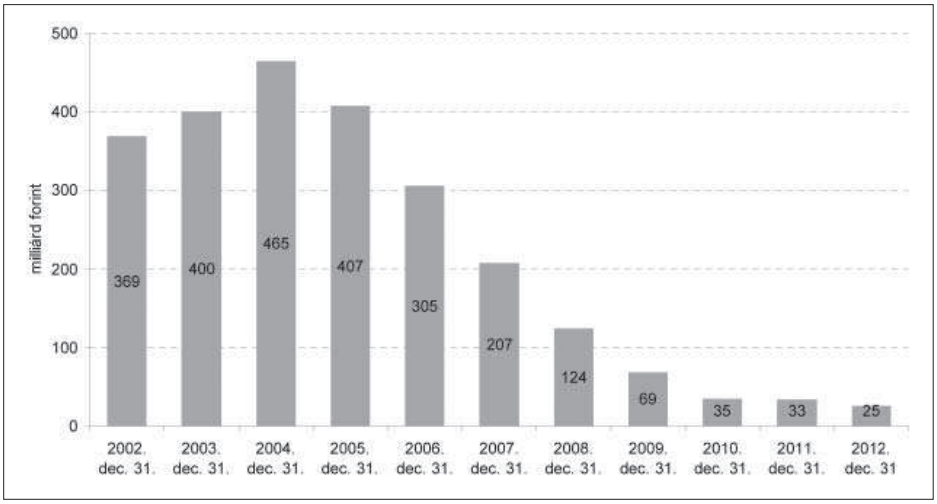
A mezőgazdaság társas vállalkozásainak hitelállománya és lejárati idő szerinti megoszlása

Forrás: Magyar Nemzeti Bank

3. ábra

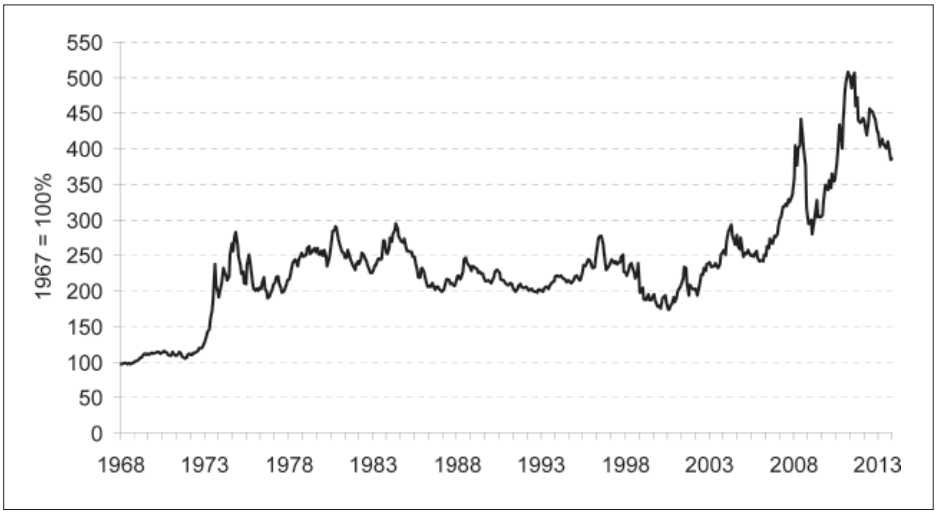
A mezőgazdaság egyéni és társas vállalkozásainak kamattámogatott hitelállománya

Forrás: VM Agrárközgazdasági Főosztály

4. ábra

A CRB élelmiszer-alindex alakulása (1968. január – 2013. november)

Megjegyzés: az index összetevői: búza (Kansas City, Minneapolis), cukor, hízómarha, hízósertés, kakaó, kukorica, szójaolaj, vaj és sertészsír.
Forrás: TR/J CRB, Barchart

• az olajárrobbanás után az élelmiszerek ára hirtelen a korábbi mintegy két és félszeresére növekedett és megfigyelhetővé vált a volatilitás, ami az élelmiszerárak 15-20%-os kilengésében jelentkezett;

• 2006–2007-től kezdődően az ingatlanpiaci, majd pénzpiaci válság következtében az élelmiszerek piacán is felerősödött a spekuláció, a kínai és indiai élelmiszerkereslet erőteljes növekedése, valamint az élelmiszerekért versengő megújuló energiatermelés térnyerése következtében draszti-

kus áremelkedés volt tapasztalható a világ élelmiszerpiacain, és az árkilengések még markánsabbá váltak.

Mindezek a folyamatok arra utalnak, hogy az elkövetkező években is keresleti piac fogja jellemezni az élelmiszerek világkereskedelmét, az élelmezés- és élelmiszerbiztonság kérdései egyre inkább stratégiai ágazattá teszik az élelmiszer-gazdaságot.

Az okok között második helyen a *támogatások* szerepeltek.

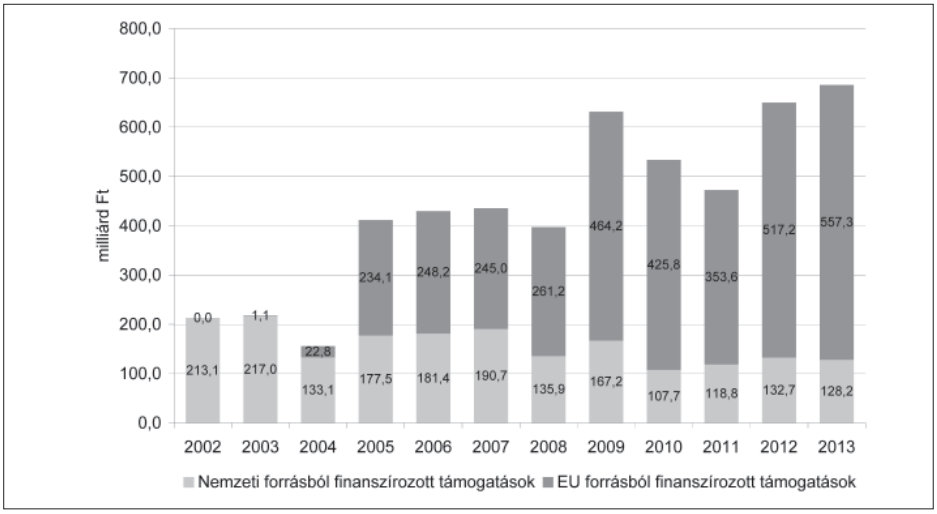
A hazai agrártámogatási rendszert 2004 májusától kezdődően az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának előírásai szabják meg. Ennek keretében nemzeti és uniós forrásból fizetett támogatások, illetve együttes finanszírozású támogatások egészítik ki egymást. Meghatározó szerepet játszanak a közvetlen kifizetések és a vidékfejlesztési programok keretében finanszírozott támogatások. A korábbi hazai modellhez viszonyítva kisebb a jelentőségük a beruházási, nagyobb a jövedelemtámogatásoknak. A támogatáspolitika egyre inkább a kevésbé piac- és kereskedelemtorzító támogatások irányába mutat.

Az uniós csatlakozás összességében kedvezően hatott a hazai gazdálkodók támogatottságára. A 2002–2003. éveket jellemző 210-220 milliárd forintos agrár- és vidékfejlesztési támogatás összege 2004-re 400 milliárd forint körülire emelkedett.[2] A 2005. évtől kezdődően 2012-ig az éves kifizetések 410 és 650 milliárd forint közt alakultak, a 2013. évben pedig a támogatások várható összege meg fogja közelíteni a 700 milliárd forintot (5. ábra).

Az Európai Unióhoz történt csatlakozás egyik előnye az is, hogy a növekvő agrártámogatásoknak egyre nagyobb hányadát finanszírozzák közösségi források. Míg a csatlakozásig – értelemszerűen – a hazai

5. ábra

Kifizetett támogatások források szerinti megoszlása

+ előzetes adat

Forrás: AKI-számítás VM és MVH adatok alapján

[2] Az első uniós évben csupán 156 milliárd forint volt a kifizetett támogatások összege. Ebben azonban az játszotta a fő szerepet, hogy a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal (MVH) intézményi felkészületlensége és az Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszer (IIER) hiányosságai miatt a földalapú (SAPS) támogatások kifizetésének nagy része 2005 elejére húzódott át.

költségvetés 100%-ban biztosította a kifizetett támogatásokat, 2004-ben ez az arány 85%-ra, 2005-ben pedig 43%-ra mérséklődött. Az aránycsökkenés az elmúlt években is folytatódott, ami részben az uniós támogatások összegszerű növekedésének (pl. SAPS) és a hazai költségvetési források kivonásának (pl. Top-up) a következménye. Az uniós pénz 2013-ban már több mint négyötödét finanszírozza az agrártámogatásoknak.

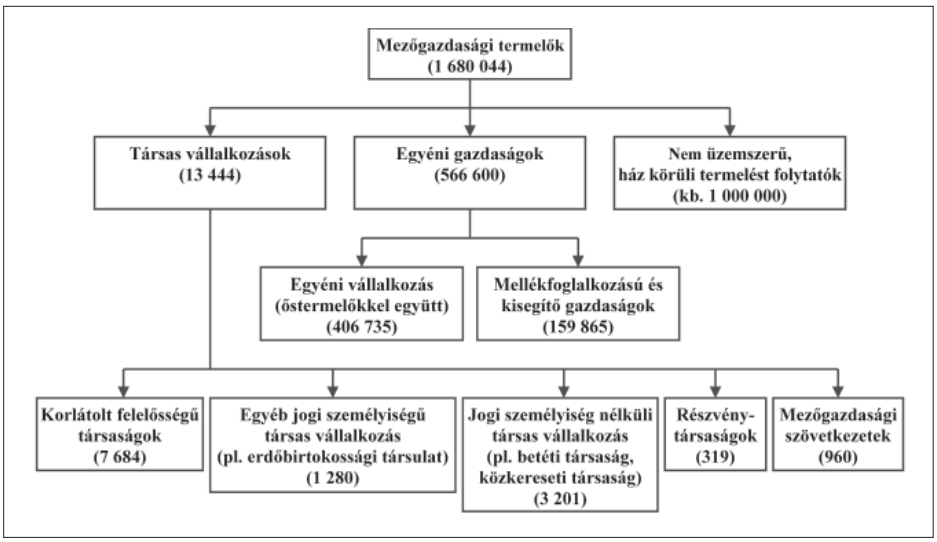
Harmadik hatótényezőként a lassan több mint 20 éve *stabil üzemszerkezet* említhető, ami nem a változatlanságot jelenti, hanem azt, hogy alapvető jellemzői, mint a dualitás és a sokszínűség megmaradtak (6. és 7. ábra). A 6. ábra alapján megállapítható, hogy több mint másfél millió háztartás van kapcsolatban a mezőgazdasági termeléssel, és ezek közül a KSH 566 600-at sorol az egyéni gazdaságok kategóriájába. Közgazdasági szempontból azonban közel sem mindegyike tekinthető gazdaságnak. Az alacsony méretküszöbök miatt közéjük sorolható például az a pedagógus házaspár is, aki tavasszal megvesz a vásárban egy malacot, meghizlalja és karácsonyra levágja. Ezek ökonómiai értelemben nem gazdaságok, mint ahogy nem tisztítóműhely a háztartás, noha a mosás nagy részét otthon végzik. A több mint 500 ezer gazdaság között azonban kétségkívül közel 200 ezer olyan gazdaság található, ahol a család tudatosan törekszik arra, hogy a mezőgazdálkodásból biztosítsa megélhetését, illetve az jelentősen járuljon hozzá a családi költségvetéshez. Erre a körre nagy figyelmet kell fordítania az agrárpolitikának.

Az ökonómiai méretküszöböt el nem érő egyéni gazdaságok jelentősége sem vitatható el, hiszen ezek is komoly szerepet játszanak a családi jövedelem kiegészítésében, nagymértékben hozzájárulnak a megélhetéshez. Ez a kör azonban jóval inkább a szociálpolitika körébe sorolható, mint az agrárpolitikáéba.

Az üzemszerkezet vizsgálata alapján azt a fontos megállapítást is meg kell tenni, hogy ma már nem feltétlen jelenti a társas gazdaság a nagyüzemet, és az egyéni gazdaság a kisüzemet. Az egyéniek között találhatók nagyobb méretű gazdaságok, és a társasok egy része is kisebb méretű. Sőt, a családi

6. ábra

A mezőgazdasági ágazat résztvevői 2010-ben

Forrás: KSH-adatok alapján AKI-számítás

1. táblázat
A gazdaságok számának és mezőgazdasági területének megoszlása birtokméret szerint (2010)

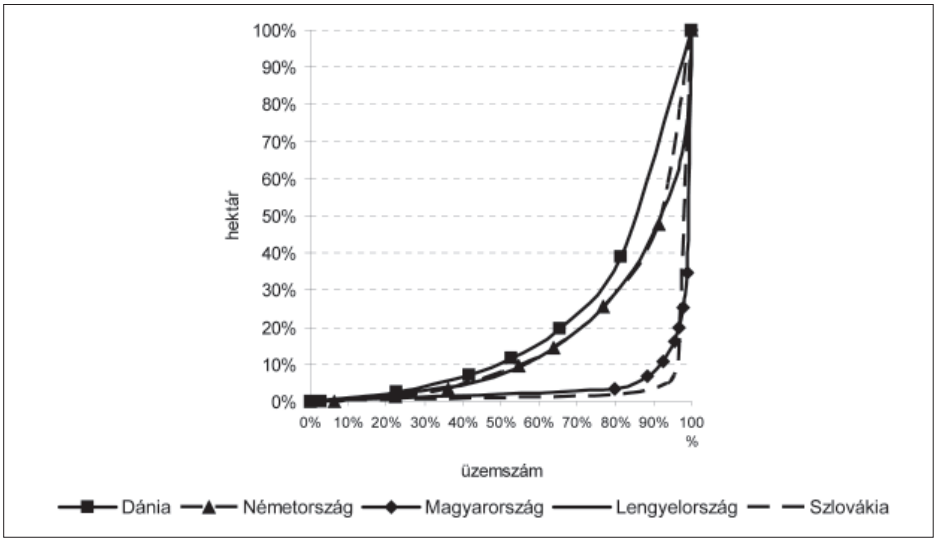
Birtokméret, ha	Gazdaságok száma	Mezőgazdasági terület
	megoszlása, %	
–1,0	72,8	1,9
1,1–10,0	18,9	8,4
10,1–100,0	7,0	25,7
100,1 és több	1,3	64,0
Összesen	100,0	100,0

Forrás: KSH ÁMÖ

gazdaságok egy hányada részben banki késztetés miatt ma már társasági – Bt., Kft. – formában működik. Mindezeknek komoly birtokpolitikai konzekvenciái is vannak. Az újonnan elfogadott földforgalmi törvény például továbbra is tilalmazza a társaságok földszerzését. Ez azonban megnehezíti azt is, hogy családi rokoni kapcsolatban lévő – társasági formában működő – középüzemek jöjjenek létre.

A sokszínűség mellett a hazai mezőgazdasági üzemszerkezetet a dualitás is jellemzi (1. táblázat). Amennyiben a KSH által gazdaságnak minősített körrel számolunk, megállapítható, hogy az 1 hektár alatti „gazdaságok", az összes gazdaság 72,8%-a a mezőgazdasági terület kevesebb mint 2%-át használja, ezzel szemben a gazdaságok 1,3%-a a mezőgazdasági terület 64%-át műveli. Az igazi gondot a 10 és 100 hektár közötti kategória alacsony súlya jelenti. A családi gazdaságok általában ebbe a körbe sorolhatók, de az itt található 7% megoszlási arányú gazdaság a mezőgazdasági terület alig több mint egynegyedén termel. Meg kell azonban jegyezni, hogy az elmúlt néhány évben itt megfigyelhető volt a területi aránynövekedés.

7. ábra
A földhasználat koncentrációjának összehasonlítása néhány EU-tagországban (2010)

Forrás: EUROSTAT

Az agrárpolitika fő célkitűzése a családi alapon szerveződő kis- és középgazdaságok segítése, helyzetbe hozása. Ez felveti a birtokrendezés szükségességét, valamint a részaránytulajdon felszámolásának igényét. Mivel az önkéntes földcserékre épülő módszer nem hozhat kellő eredményt, hathatós állami segédlet vált szükségessé.

A birtokpolitikai koncepció kidolgozása igazgatásszervezeti kérdéseket is felvet. Akár a tagosítást, akár a részaránytulajdonok rendezését csak magas szintű felkészültséggel rendelkező szervezettel lehet sikerre vinni. Emellett jól kidolgozott programtervek és azok megfelelő kommunikálása, valamint a szükséges források maradéktalan rendelkezésre állása is szükséges.

A gazdaságok méretváltozása az elmúlt évtizedben is folyamatos volt és egy markáns irányt követett. A társas gazdaságok átlagmérete a 2001. évi 510 hektárról 368 hektárra csökkent, míg az egyénieké 22,5 hektárról 28,4 hektárra nőtt. A folyamat mögött azonban nem valóságos méretnövekedés, illetve méretcsökkenés, hanem az egyéni gazdaságok számának csökkenése, illetve a társasok közt a kisebb földterületen gazdálkodó bt.-k, kft.-k számának növekedése figyelhető meg.

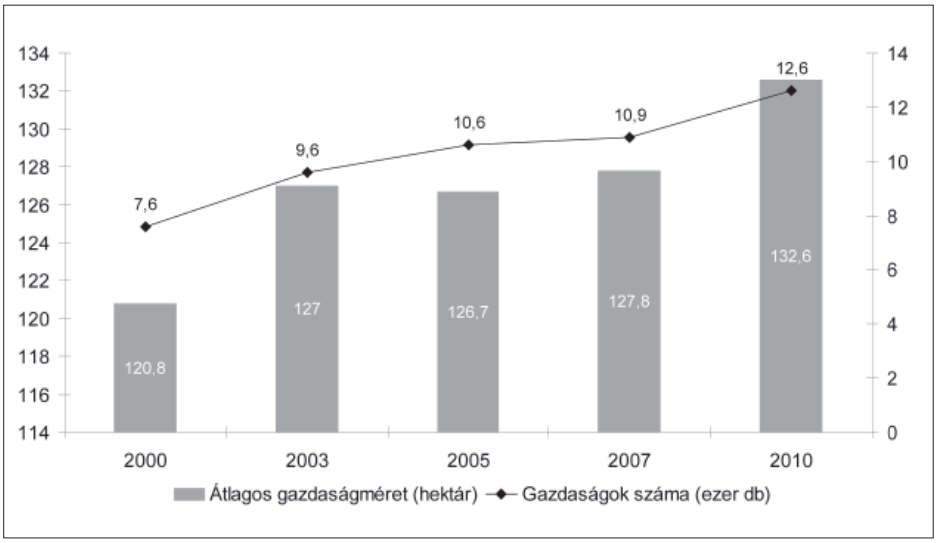
Ugyancsak koncentrálódás volt megfigyelhető az 50–500 hektár közötti gazdaságok mezőgazdasági területét illetően is. A 8. ábra mutatja, hogy az ebbe a kategóriába tartozó gazdaságok átlagos mérete a 2000. évi 121 hektárról 133 hektárra bővült 2010-re, ugyanakkor számuk is jelentősen gyarapodott. Egy évtized alatt a középméretű gazdaságok száma 7600-ról 12 600-ra növekedett.

AZ ÉLELMISZER-TERMÉKPÁLYA KRITIKUS PONTJA

Ha az élelmiszeripar helyzetére is kívánunk egy alapmegállapítást tenni, a következőt írhatjuk le: az élelmiszer-termékpálya kritikus pontja ma az élelmiszeripar. Ennek elsődleges tünetei, hogy csökken a termelés volumene, alacsony a jövedelemtermelő potenciál és elégtelen a tőkeellátottság.

Az élelmiszer-ipari termelés alakulását a

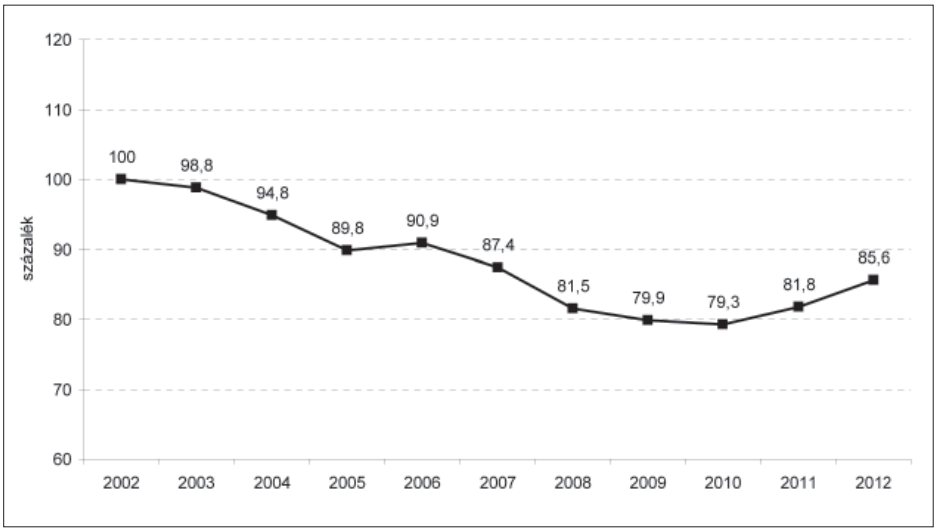
8. ábra
Az 50–500 hektár közötti gazdaságok száma és átlagos mezőgazdasági területe (2000–2010)

Forrás: KSH adatai alapján AKI-szerkesztés

9. ábra

Az élelmiszer-ipari termelés volumenindexének változása (2002 = 100,0)

Forrás: KSH

9. ábra szemlélteti. Ebből látható, hogy az iparág teljesítménye 2002 és 2010 között meredeken, összességében több mint 20 százalékkal esett. Csupán egyetlen év volt ebben az időszakban – 2006 –, amikor nem csökkent az előző évhez viszonyított volumenindex. A tendencia 2011-ben és 2012-ben megfordult, de ennek magyarázata sem a klasszikus élelmiszer-ipari szakágazatok teljesítménybővülésében lelhető meg.

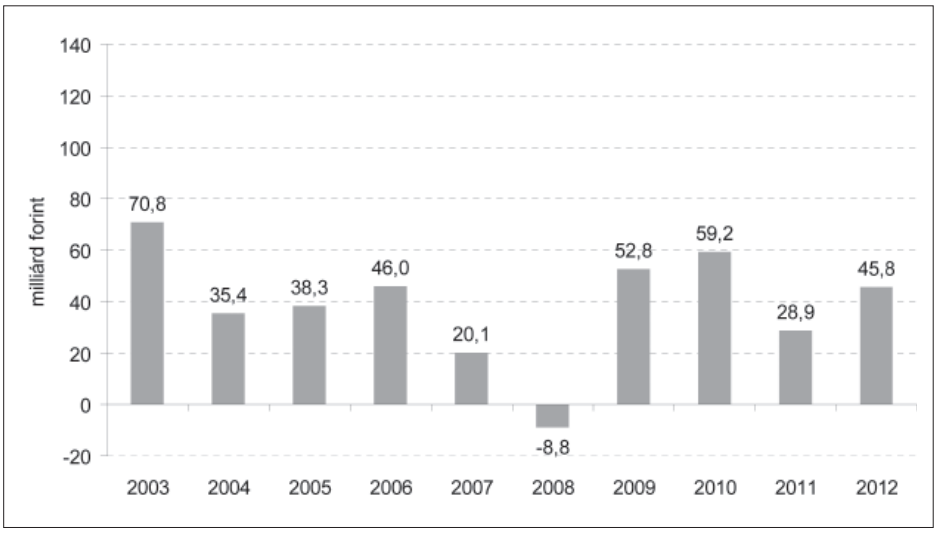
Az élelmiszeripar általános jellemzői közt említést kell tenni az ágazat adózás előtti eredményének alakulásáról. A kedvezőtlen jövedelempozíció a 10. ábrán látható. Míg az uniós csatlakozás előtti utolsó évben az iparág adózás előtti eredménye meghaladta a 70 milliárd forintot, az azóta eltelt időszakban – folyó áron számítva(!) – sem tudta megközelíteni ezt az értéket. Ráadásul a közel 50 milliárd forintnyi 2012. évi adózás előtti eredmény mintegy fele a keményítőgyártás szakágazathoz köthető, további 14,1 milliárd forint a növényolajgyártáshoz. Ha ezt a két szakágazatot kivesszük, akkor az élelmiszeripar jövedelme nem éri el a 15 milliárd forintot. Az elmúlt 3-4 év ingadozása pedig egyértelműen az alapanyagot jelentő mezőgazdasági termékek felvásárlási árainak markáns volatilitásával magyarázható.

Az élelmiszeripar rossz jövedelmi helyzete elsősorban két tényezővel magyarázható. A bemutatott adatok és a termékpályákon belüli összehasonlító elemzések azt mutatják, hogy az élelmiszeripar „beszorult" az erősebb – politikai – érdekérvényesítő képességgel rendelkező mezőgazdaság és a koncentrált, erős alkupozícióban lévő kereskedelem közé, ezért az ártárgyalások folyamatos vesztese. Emellett a mélyebb pénzügyi elemzések azt is jelzik, hogy a kedvezőtlen mutatókat nem elsősorban a tényleges – termelési – tevékenységük vesztesége okozta, hanem elsősorban a pénzügyi műveletekből származó negatív eredmény. Ez az alacsony tőkeellátottságból és az ebből következő magas hiteligényből adódott.

Az iparág fejlesztési pozícióját rontja a támogatások csökkenése. Míg a csatlakozás előtti utolsó évben az agrárgazdasági támogatások közel 15%-a az élelmiszeriparban került elköltésre, addig az ágazatban 2012-ben felhasznált 649 milliárd forint támoga-

10. ábra

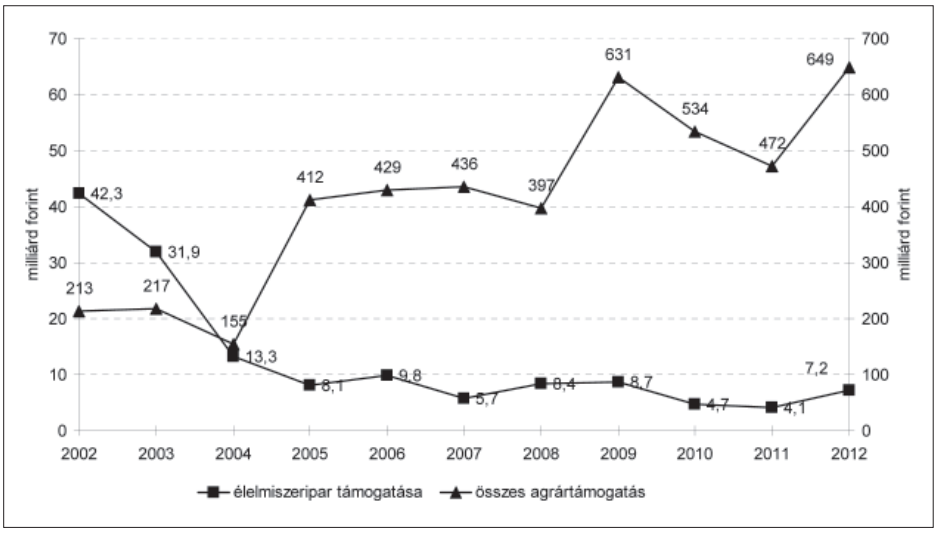
Az élelmiszeripar adózás előtti eredményének alakulása

Forrás: NAV-adatbázis

11. ábra

Az élelmiszeripar támogatása a vizsgált időszakban

Forrás: APEH (élelmiszeripar) és VM (agrárágazat) adatok alapján saját szerkesztés

tásból mindössze 7,2 milliárd forint (1,1%) kötődött az élelmiszeriparhoz (11. ábra).

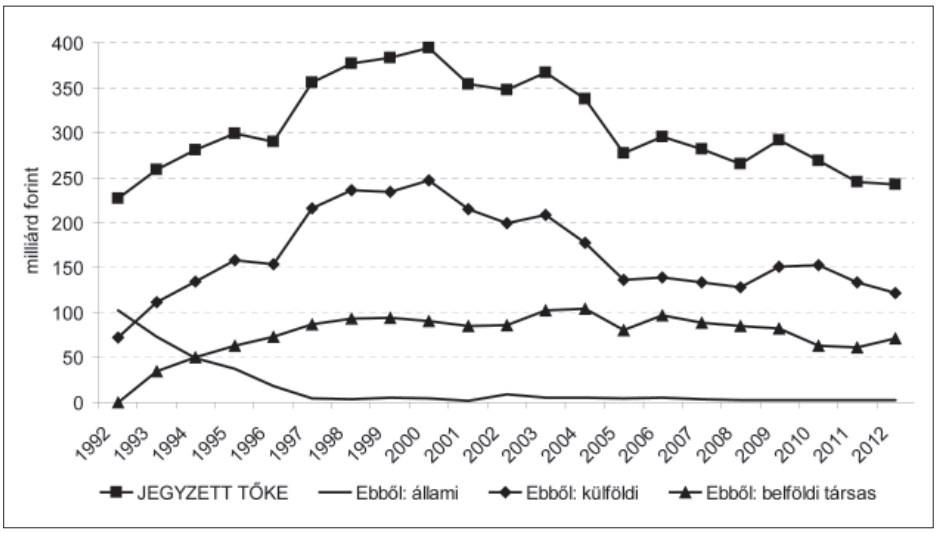
Ha említést tettünk az alacsony tőkeellátottságról, akkor meg kell vizsgálnunk a jegyzett tőke, ezen belül a külföldi tőke és a belföldi társas vállalkozások tulajdonának alakulását. E két tényező adja a jegyzett tőke közel 100 százalékát, mivel a rendszerváltás után az állami tulajdon 45%-ról gyakorlatilag 0-ra csökkent (12. ábra).

A külföldi tőke 2000-ben volt a legnagyobb értékű, ekkor a jegyzett tőke 62,7%-át adta. Ezután elkezdődött a csökkenése, ami különösen meredek volt 2002 és 2006 között, ekkor több mint 10%-ot esett vissza a külföldi részesedés (57,4%-ról 47,1%-ra). Megfigyelhető 2006 után egy stabilizálódási időszak, de 2010 után – részben a válság hatásának betudhatóan – folytatódott a külföldi tőke kivonása a magyar élelmiszeriparból. A 12. ábra pontosan szemlélteti, mennyire meghatározó a külföldi tőke jelenléte. Látható, hogy ennek változása szinte teljesen együtt mozog az ágazat jegyzett tőkéjének ingadozásával, mivel az élelmiszeriparból kivont külföldi tőkét nem pótolja a hazai befektetői, vállalkozói kör. Ennek oka csak részben a hazai tőkehiány, valójában az érdeklődés is lanyha a hazai élelmiszer-ipari befektetések iránt. Akik pedig befektetnek, azok az esetek jelentős hányadában pénzügyi befektetők, céljuk nem a hosszú távú működtetés, hanem a lehetséges haszon mielőbbi kivétele a vagyonból. Ez alapján érthető, hogy az elmúlt két évtizedben a nagy bukások, a beszállító termelőket milliárdokkal megkárosító feldolgozói csődök miért azon vállalatok, vállalatcsoportok esetében voltak megfigyelhetők, amelyeket magyar tőkés körök vásároltak meg vagy privatizáltak.

A belföldi társas vállalkozások tulajdoni részesedése 2006-ban 33% volt. Ez jelentős növekedés az 1992-es – megközelítőleg – nulla százalékos induláshoz képest. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy csak 1997-ig volt jelentős mértékű a belföldi tőke növekedése, 1998-tól már nem volt szándék hazai tőkebefektetésre. Nem lehet ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ma már az élelmiszer-gazdaságban való gondolkodás megköveteli az élelmiszer-kereskedelem szerepének hangsúlyos figyelembevételét is. Nem lehet perspektívájuk az élelmiszer-feldolgozás meghatározó hányadát képviselő kis- és középüzemeknek abban az esetben, ha termékeik értékesítését nem támogatják piacra jutást segítő állami, önkormányzati, illetve civil kezdeményezések. Ezért vetődik fel egyre gyakrabban egy, a különleges minőségű hazai termékek forgalmazásában kiemelt

12. ábra

Jegyzett tőke és meghatározó részeinek változása 1992 és 2012 között

Forrás: NAV-adatok alapján saját szerkesztés

szereppel bíró *magyar lánc* létrehozásának igénye. Bár az ilyen irányú javaslatokat egyes véleményformálók *parasztromantikaként* minősítik, megítélésünk szerint ilyen kereskedelmi hálózat életre hívása és támogatása a közvélemény-formálás, a marketing eszközeivel, egyéb – megengedhető – támogatásokkal hatalmas lehetőségeket jelenthet a helyi, a regionális, de akár a Kárpát-medencei élelmiszer-ellátásban, a hazai mezőgazdasági termékek feldolgozásában és értékesítésében.

A JÖVŐT ILLETŐ STRATÉGIAI KÉRDÉSEK

Az agrárgazdaság jövőbeni pozícionálásához elsősorban azokat a stratégiai kérdéseket célszerű meghatározni, amelyek lehetőségeket és kockázatokat hordoznak magukban. Nem bizonyos – egyébként fontos és támogatást érdemlő – célokat, mint a foglalkoztatásnövelést, a versenyképesség erősítését, az állattenyésztés és a növénytermesztés arányának javítását, a zöldség- és gyümölcstermesztés felfuttatását stb. indokolt elsősorban a célkeresztbe helyezni, hanem azokat a tényezőket, amelyek pozitív hozadékaként a célok megvalósíthatók. Ezek közül megítélésünk szerint napjainkban a következők emelhetők ki:

- földbirtok-politika;
- piaci lehetőségek – mint keresleti oldal;
- élelmiszer-feldolgozás;
- öntözésfejlesztés;
- Közös Agrárpolitika.

Az öt felsorolt tényező közül az élelmiszer-feldolgozással (illetve az élelmiszeriparral) már a tanulmány korábbi részében foglalkoztunk, így a továbbiakban a négy fennmaradó kérdéskörrel kapcsolatban fejtjük ki álláspontunkat.

Földbirtok-politika

A jelenlegi társadalmi és politikai feltételek mellett – tekintettel az ország politikai stabilitásának jövőbeni szempontjaira – nehéz lett volna a jelenleginél lényegesen jobb *Földforgalmi törvényt* kodifikálni. Ugyanakkor látni kell, hogy a törvény alapvetően pozitív hozadékai mellett lehetnek negatív következményei is. A pozitív hatások elsősorban társadalmiak és a következőkben foglalhatók össze:

- a földforgalom, földhasználat spekulatív elemeinek korlátozása;
- a vidéki családi közösségek termelési közösségként történő megszerveződése;
- a helyi vállalkozások gyarapítása;
- a közepes méretű agrárüzemek terjedése, a regionális élelmiszer-gazdaság bővülése.

Ugyanakkor megjelenhetnek negatív következmények, veszélyek is, amelyek elsősorban gazdaságiak:

- csökkenhet az állatállomány;
- mérséklődhet a foglalkoztatás;
- vagyonvesztés keletkezhet;
- mindezek miatt visszaeshet az ágazat gazdasági teljesítménye.

A Földforgalmi törvény társadalmilag pozitív hatásaival a továbbiakban nem foglalkozunk, nézzünk szembe azonban a gazdasági kockázatokkal, fenyegetettségekkel. Ezek számszerű meghatározásához a gazdaságok üzemméretcsoportok szerinti termelési szerkezetének vizsgálatából kell kiindulni.

A 2. táblázatban közölt három méretkategória közül – a mezőgazdasági termelésben elfoglalt szerepe miatt – az 50 és 500 hektár közötti, valamint az 500 hektár feletti üzemméretcsoportokra érdemes fókuszálni. Az 50 hektár alatti üzemek inkább részmunkaidőben gazdálkodnak, és szerepük ugyan elvitathatatlan a család jövedelmének kiegészítésében, ezért markáns szociális szereppel bírnak, piaci jelentőségük azonban mérsékeltebb.

Az 50–500 hektár közötti kategória esetében szembetűnő az *alacsony foglalkoztatási lehetőséget biztosító szántóföldi növénytermesztő gazdaságok kiugróan magas aránya*: 4 gazdaság közül 3 ebbe a

2. táblázat

A gazdaságok termelési szerkezete üzemméretcsoportok szerint

Üzemtípus	50 ha alatt		50–500 között		500 ha felett	
	száma	aránya (%)	száma	aránya (%)	száma	aránya (%)
Szántóföldi növénytermesztők	120 418	21,4	9 333	74,2	796	62,8
Szabadföldi zöldségtermesztők	8 159	1,4	144	1,1	13	1,0
Zöldséghajtató gazdaságok	6 696	1,2	12	0,1	–	–
Gyümölcstermesztők	49 979	8,9	244	1,9	6	0,5
Szőlőtermesztők	35 692	6,3	98	0,8	–	–
Húsmarha- és juhtartók	26 512	4,7	1 423	11,3	92	7,3
Tejtermelő tehenészetek	6 601	1,2	566	4,5	166	13,1
Sertéstartók	36 686	6,5	81	0,6	15	1,2
Baromfitartók	113 328	20,1	92	0,7	12	0,9
Vegyes gazdaságok	138 995	24,7	580	4,6	166	13,1
Nem besorolható gazdaságok	19 883	3,5	12	0,1	1	0,1
Összesen	562 949	100,0	12 585	100,0	1 267	100,0

Forrás: KSH ÁMÖ 2010 alapján AKI számításai

kategóriába tartozik! Ez azt jelenti, hogy a preferált gazdasági körbe tartozó üzemek elsősorban intenzív gabona- (és olajos) növények termesztésével foglalkoznak, ami ugyan tisztes jövedelmet adhat a családnak, 100-150 hektár felett a megélhetést is biztosíthatja, egész évre azonban nem ad munkát sem a család tagjainak, sem az alkalmazottaknak.

Részben az előzőek hatására az is megállapítható, hogy az 500 hektár feletti gazdaságok a nagyobb kézimunka-lekötést igénylő kertészeti termelésben mérsékeltebb szerepet játszanak, ugyanakkor az állattenyésztésben nagy a jelentőségük. Különösen vonatkozik ez a következtetés a tej- és a sertéságazatra.

Ezt a megállapítást erősítik a 3. táblázat adatai is. Ebben az 1200 és 1800 hektár feletti gazdaságok szerepét vizsgáljuk a termelési szerkezetben. A két méretkategóriát az indokolja, hogy a földforgalmi törvény 1200 hektárban állapítja meg az üzemméret felső határát, ami speciális szempontok alapján – állattenyésztés nagysága, vetőmag-előállítás, saját tagtól vagy részvényestől bérelt földterület – maximum 1800 hektárig bővíthető.

A 3. táblázatból kiolvasható, hogy az 1200 hektár feletti kategóriában 518 gazdaság található, ami a KSH szerinti gazdaságszám 0,1%-a. Ugyanakkor ezek a gazdaságok művelik a mezőgazdasági terület 26,3%-át. Az 1800 hektár feletti 280 gazdaság esetében ez a két arány 0,05 és 8,9%.

A méretkorlát bevezetése a magas foglalkoztatást biztosító állattenyésztés esetében jelentheti a legnagyobb kockázatot. Könnyen belátható, hogy veszélybe kerülhetnek azok az állattartó telepek, amelyek mögül eltűnik a termőföld. A kérődzők esetében egyértelmű, hogy ahol nincsen meg a szükséges takarmánytermő terület (egy aszályos évben például mintegy 2 hektár nagyállategységenként), ott kénytelenek felszámolni az állatállományt. Az abrakfogyasztóknál árnyaltabb a helyzet, hiszen ott – elvileg – vásárolt takarmánnyal is biztosítható az állatok etetése. Látni kell azonban, hogy a KAP az abrakfogyasztó ágazatok támogatását a termőföldön keresztül biztosítja, így akinek nincs meg a termőterülete, támoga-

3. táblázat
Az 1200 és 1800 hektár feletti gazdaságok szerepe a termelési szerkezetben

Megnevezés	Összes gazdaság	1200 ha feletti gazdaságok		1800 ha feletti gazdaságok	
		száma	aránya (%)	száma	aránya (%)
Gazdaságok száma (db)	576 805,0	518,0	0,1	280,0	0,05
Mezőgazdasági terület (ezer ha)	4 686,3	1 234,4	26,3	885,0	18,9
Szarvasmarha-állomány (ezer db)	689,3	255,6	37,1	187,1	27,1
ebből tejelő tehén	240,5	106,1	44,1	76,5	31,8
Sertésállomány (ezer db)	2 550,8	763,8	29,9	630,2	24,7
ebből tenyészkoca	221,2	67,7	30,6	56,3	25,5

Forrás: KSH ÁMÖ 2010 alapján AKI Vállalkozáselemzési Osztályának számításai

tást veszít, jóval drágábban takarmányoz, mint ha a saját termelésű gabonát szűkített önköltségen számolja el az állattenyésztő ágazatban. Ez a hátrány ugyancsak az állatok kivágását okozhatja.

Az 1200 és 1800 hektár feletti gazdaságok jelentős súllyal bírnak az állatállományban. Itt található a szarvasmarha-állomány 37, illetve 27%-a, a tejelő tehenek 44, illetve 32%-a, a sertésállomány 30 és 25%-a, valamint a kocaállomány 31 és 26%-a.

4. táblázat
A búza-, a kukorica-, a napraforgó- és a hízósertés-ágazatok ágazati eredménye (2012)

Megnevezés	Ágazati eredmény, Ft/ha
Búza	124 425
Kukorica	112 045
Napraforgó	156 194
Hízósertés*	8 613

* *Takarmánytermő terület lekötése alapján számolva.*
Forrás: AKI tesztüzemi rendszer ágazati adatai alapján az AKI Ágazati Ökonómiai Osztályán készült számítás

Az állatállomány veszélyeztetettségét még csak fokozza, hogy míg a növénytermesztésben az ágazati eredmény (amely a támogatásokat is tartalmazza) növényfajoktól függően 110-160 ezer forint hektáronként, addig például az abrakfogyasztó sertés egy hektár területlekötésre jutó ágazati eredménye 2012-ben alig közelítette meg a 9 ezer forintot (4. táblázat).

Mindezen hatások következtében a földforgalmi törvényben szereplő földhasználati korlát közvetlen és közvetett elméleti következményei a következők lehetnek:

- mintegy 500 gazdaságot érinthet a területi korlát bevezetése, ezek veszíthetnek földterületet;
- a birtokpolitikai célok megvalósításához nyerhető földterület meghaladhatja a 600 ezer hektárt;
- kivágásra kerülhet a teljes tehén- és sertésállomány 28%-a, ami
  - 100 ezer tehén
  - és 700-800 ezer sertés;
- megszűnhet 7500 munkahely, ami az összes munkalehetőség 8,6%-át jelenti;
- bekövetkezhet 100-150 milliárd forint értékű vagyonvesztés, ami annak a következménye, hogy a termelőkapacitások mögül eltűnő föld a gépeket, építményeket elértéktelenítheti, mivel azok csak korlátozott mértékben konvertálhatók.

A felsorolt fenyegetettségek azonban csak elméleti lehetőségek, mivel a tényleges következmények feltételezhetően ennél jóval enyhébbek lesznek. Ennek okai a következőkben foglalhatók össze:

- A földforgalmi törvény nem visszamenőleges hatályú, így a földhaszonbérleti szerződések lejártának időpontja elhúzódik, és elmúlt évi adatok alapján a következő intervallumban várható:
  - a területek 30%-án 5 éven belül;
  - 50%-án 5-10 éven belül;
  - 20%-án 10-20 éven belül.

Mindemellett az elmúlt hónapokban fokozott mértékben kötötték újra a gazdaságok a még le nem járó haszonbérleti szerződéseket is, kiterjesztve ezek lejárati időpontját. Ez ugyan határozott bérleti díjemelkedéssel járt, de a nagyobb gazdaságok jelentős része így tudta hosszabb távra stabilizálni gazdálkodását.

• A földforgalmi törvényt kiegészítő jogszabályok (üzemszabályozás, integráció) mérsékelhetik, illetve feloldhatják azoknak a fenyegetettségeknek a nagy részét, amelyeket a földforgalmi törvény egyes elemei üzennek.

• Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a birtokpolitikai célokra felszabaduló új területeken létrejövő gazdaságok és az általuk létrejövő kapacitások kompenzálhatják az átalakulással kieső (megszűnő) termelési potenciál egy részét.

A földbirtok-politika komplex megközelítése azért is elengedhetetlen, mert a rendezett birtokviszonyok növelik a földárat, élénkítik a termőföld iránti keresletet. Az emelkedő árak ugyanakkor bővítik a földkínálatot, végeredményben élénkül az egész földpiac. Ez a leghatékonyabb eszköz a termőfölddel kapcsolatos spekulációk visszaszorítására. Az elmúlt évtizedet jellemző bizonytalan helyzet leginkább a zavarosban halászóknak kedvezett.

Piaci lehetőségek – mint keresleti oldal

Egy olyan ország számára, amely tartósan adósságproblémával küszködik, ugyanakkor a hazai energiaforrások szűkössége miatt folyamatosan, valamint növekvő mértékben kényszerül importra, nem elhanyagolható, hogy az élelmiszer-gazdaság tartósan és folyamatosan pozitív külkereskedelmi egyenleget legyen képes előállítani. Ez akkor teljesíthető, ha a belföldi piacon minél nagyobb arányban elégíthető ki a kereslet hazai termékekkel, illetve ha tovább tudják növelni az exportteljesítményt lehetőleg úgy, hogy bővül a félkész és késztermékek aránya. Tehát a piaci lehetőségek bővítése a fejlődés egyik záloga.

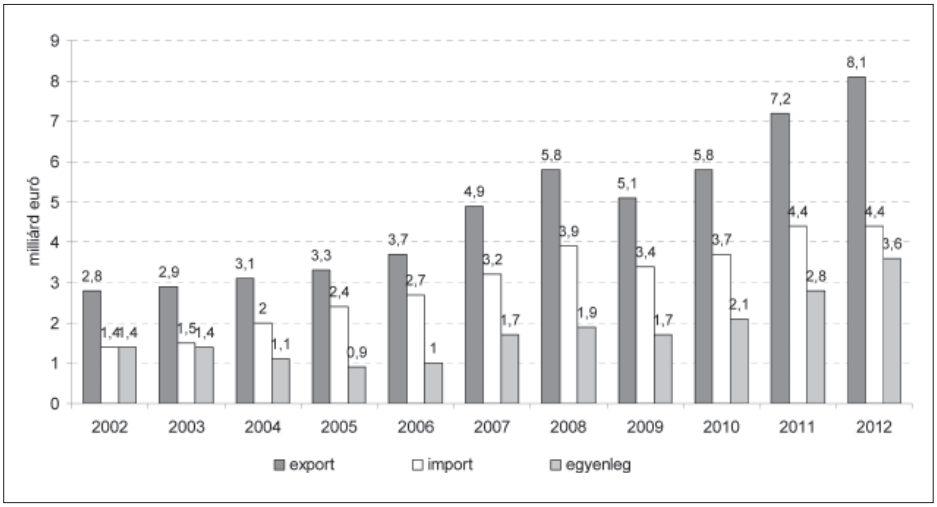
A hazai élelmiszerpiacon az elmúlt évtizedben jelentősen emelkedett az importtermékek aránya, és ma már megközelíti az összes forgalom 30%-át. A szakmai és laikus közvélemény is sokallja ezt az arányt és intézkedéseket sürget ennek mérséklésére. Megjelentek olyan politikai szlogenek is, hogy „ömlik a külföldi szemét az országba". Ha szakmai alapon és indulatok nélkül közelítjük meg ezt a kérdést, akkor megállapíthatjuk, hogy valóban jelentős a külföldi élelmiszer aránya a hazai fogyasztásban, meghaladja a választékbővítés által indokoltat. Ennek oka azonban döntően nem az, hogy gyenge minőségű külföldi termék árasztja el az országot, hanem az, hogy egyes területeken nem versenyképesek a magyar termelők a külföldi termelőkkel szemben. Egyébként is veszélyes adminisztratív intézkedések meghozatalának szorgalmazása az importtermékekkel szemben, mert egy pozitív agrár export-import szaldóval rendelkező ország számára nem lehet előnyös a protekcionista kereskedelempolitika alkalmazása. Az ellenreakciók súlyosabb károkat okozhatnak, mint ami előny a hazai piacon jelentkezhet.

Megítélésünk szerint az importélelmiszerek fogyasztási aránya reálisan mintegy 20%-os szintig mérsékelhető, és ez a belföldi piacon közel 10%-os keresletbővülést jelenthet a hazai előállítású élelmiszereknek.

Ennél azonban jóval nagyobbak a lehetőségek a külpiacokon. A 13. ábra mutatja a magyar agrár-külkereskedelem alakulását, ami az elmúlt időszak sikertörténete. Az exportteljesítmény 2010-től kezdődően meredeken nőtt, 2012-ben már meghaladta a 8 milliárd eurót és 2013-ban is el fogja érni ezt a szintet. Ez akkor is megsüvegelendő teljesítmény, ha tekintettel vagyunk az agrártermékek világpiaci áralakulására, valamint a forint-euró árfolyam változására, amelyek az exportra kétségtelenül ösztönzőleg hatottak.

13. ábra

Az agrár-külkereskedelem alakulása

Forrás: KSH

Az elmúlt éveket az élelmiszerimport exporténál mérsékeltebb növekedése jellemezte, aminek eredőjeként az egyenleg is meredeken emelkedett, 2012-ben elérte a 3,6 milliárd eurót. Ez a csatlakozást követő időszak több mint háromszorosa. Feltehető azonban a kérdés: *mennyire fenntartható az agrár-külkereskedelmi status quo?* Ennek a kérdésnek a megválaszolásához mélyebben kell vizsgálni az agrár export-import szerkezetét.

A 14. ábrán a magyar mezőgazdasági és élelmiszer-ipari export összetételét három termékcsoportra bontva mutatjuk be. Mezőgazdasági terméken az alapanyagokat (pl. élő sertés) értjük, míg az elsődleges feldolgozású termékek (pl. hasított félsertés) az alacsonyabb feldolgozottsági szintű termékeket, a másodlagos feldolgozású termékek (pl. téliszalámi) a magasabb feldolgozottsági fokú termékeket jelentik. Minél nagyobb a feldolgozottság foka, annál nagyobb a hozzáadott érték, minél alacsonyabb, annál több munkalehetőséget exportálunk az országból.

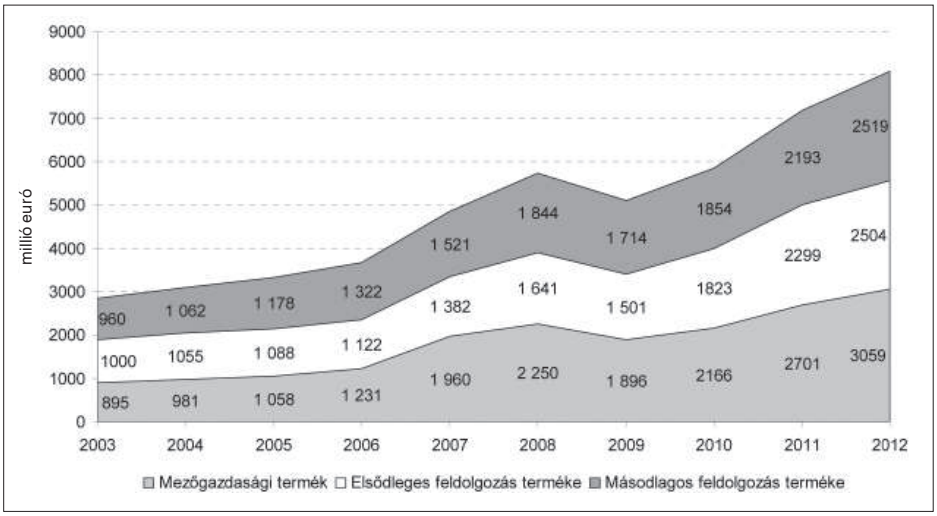
Az exportösszetételt bemutató 14. ábra még nem jelez jelentős szerkezeti problémát, hisz mind a három termékcsoportnál markáns az export bővülése: a mezőgazdasági termékek kivitele 242%-kal, az elsődleges feldolgozás termékeié 150%-kal, a másodlagos feldolgozás termékeié pedig 162%-kal bővült a vizsgált 10 év során. A valódi gondok akkor rajzolódnak ki, ha a magyar mezőgazdasági és élelmiszer-ipari külkereskedelmi egyenleget vizsgáljuk feldolgozottsági fok szerinti összetevők bontásban (15. ábra).

Az egyenleg szerkezeti elemzése alapján három tényezőre kell felhívni a figyelmet:

- a mezőgazdaság és élelmiszeripar külkereskedelmének pozitív szaldójában egyre meghatározóbb a mezőgazdasági (alap)termékek szerepe, míg 2003-ban 40%-át adta a teljes egyenlegnek, 2012-ben már 60%-át;
- a vizsgált időszakban volt két olyan év is – 2007 és 2008 –, amikor a másodlagos feldolgozású termékek esetében negatív export-import szaldót produkált a külkereskedelem;
- a 2010. évet követő időszakban meredeken emelkedő tendenciát mutat – elsősorban – a másodlagos feldolgozás termékeinek egyenlege, de ennek fő magyarázata

14. ábra

A magyar mezőgazdasági és élelmiszer-ipari export összetétele

Forrás: KSH, AKI

nem a hagyományos élelmiszerek, hanem a bioetanol, a petfood és a duty free termékek kivitelének bővülése.

Öntözésfejlesztés

A mezőgazdasági termelés ősidők óta kitett a természeti környezet változó hatásainak. A napsugárzás, a csapadék, a levegő áldás és átok is lehet a gazdálkodók számára. Napjainkban ugyanakkor egyre több jele mutatkozik annak, hogy a környezet még inkább kiszámíthatatlanabbá, bizonytalanabbá válik, ami növeli a termelés kockázatát.

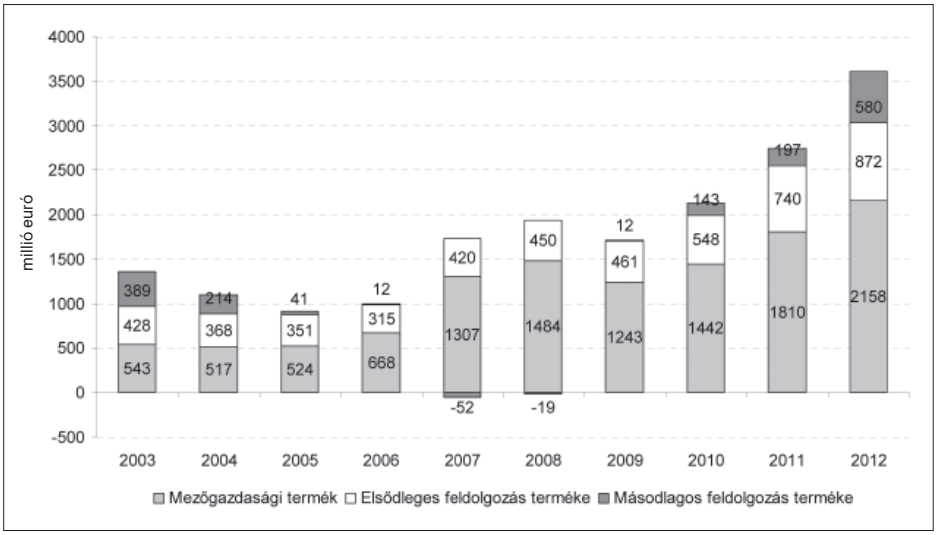
Magyarország az öntözés tekintetében kedvező helyzetben lehetne, hiszen felszíni és felszín alatti vízzel gazdagon ellátott, ugyanakkor messze nem használja ki ezeket az adottságait. Immár több évtizede erodálódnak azok a fizikai eszközök (csatornák, öntözőberendezések, szivattyúházak), illetve szellemi javak (oktatás, kutatás), amelyek a magas színvonalú öntözéskultúra feltételei. A jelenlegi állapotokat jellemzi, hogy hazánkat évente több felszíni víz hagyja el, mint ami hozzánk befolyik, miközben egyes években súlyos aszály sújtja az ágazatot. Ha csak a felszíni vizekből adódó öntözési lehetőségeit kihasználná Magyarország, sokkal stabilabb és intenzívebb mezőgazdálkodást folytathatna.

Stratégiai célként kell tehát meghatározni az öntözési kapacitások jelentős növelését, de azt is látni kell, hogy az öntözés csak meghatározott feltételek teljesülése esetén gazdaságos. Azt is célszerű ugyanakkor megemlíteni, hogy az öntözési célú víztározás a víz komplex hasznosításával – ár- és belvízvédelem, víztározás, öntözés, akvakultúra, rekreáció – gazdaságosabbá tehető.[3]

A uniós tagországokkal összevetve hazánk jóval az uniós átlag (8,7%) alatti szinten öntözi mezőgazdasági területeit. A rendszerváltást követően az öntözésre berendezett területek nem növekedtek, a vízjogilag öntözhető terület nagysága nem

[3] Az öntözésfejlesztés és a komplex vízhasznosítás kérdéseivel részletesen foglalkozott *Biró Szabolcs (szerk.) – Kapronczai István (szerk.) – Szücs István (szerk.) – Váradi László (szerk.):* Vízhasználat és öntözésfejlesztés a magyar mezőgazdaságban. Agrárgazdasági Könyvek, Agrárgazdasági Kutató Intézet, 2011, 159 p.

15. ábra
A magyar mezőgazdasági és élelmiszer-ipari külkereskedelmi egyenleg az egyes összetevők szerinti bontásban

Forrás: KSH, AKI

változott. Az öntözésre berendezett terület 200 ezer hektár körüli, amelyből a ténylegesen megöntözött terület aránya az elmúlt években – az éves csapadékmennyiségtől és a gazdaságok pénzügyi kondíciójától függően – 30-55% között alakult (16. ábra). Ez a mezőgazdasági terület mindössze 1-2%-át fedi le, de az engedély nélküli vízkivétellel kalkulálva sem haladhatja meg a 2-3%-ot.

Az öntözésfejlesztést befolyásoló tényezők közül a következő meghatározókat célszerű felsorolni:

- termőhelyi adottságok;
- mezőgazdasági termékek piaca;
- üzemi méretek;
- föld tulajdoni és használati viszonyai;
- birtokstruktúra tagoltsága;
- öntözésfejlesztés költségei és várható haszna.

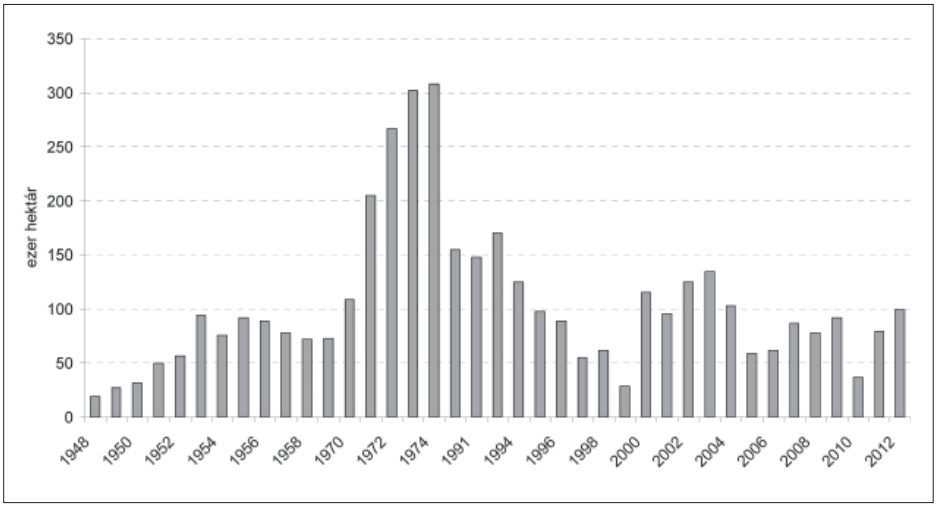
A *termőhelyi adottságok*kal kapcsolatban egy furcsa ellentmondást kell feloldani. A kedvező termőhelyi adottságú területeken az átlagos és a pótlólagos ráfordítások hatékonysága általában nagyobb, ugyanakkor a jó termőképességű talajok magasabb víztartó képességgel rendelkeznek. Gyenge termőhelyeken viszont az öntözés termelésnövelő hatása lényegesen alacsonyabb.

Az öntözésfejlesztési stratégiának arra is figyelemmel kell lennie, hogy az öntözésfejlesztésre a *mezőgazdasági termékek piaca* oldaláról differenciált, termékspecifikus igény mutatkozik.

Az *üzemi méretek* alapvetően meghatározzák az öntözésfejlesztési lehetőségeket. Az átlagos üzemméretek alapján az 50 hektár feletti gazdaságok rendelkeznek a hatékony szántóföldi öntözéshez elegendő területtel. A 10–50 hektár közti gazdaságok 20-25 hektáros átlagos területe csak 3-4 gazdaság összefogásával, együttműködésével tehető öntözésre alkalmassá. A 300 hektár feletti egyéni gazdaságok átlagosan három, a gazdasági szervezetek 8-10 tábla összevont öntözéséhez elegendő területtel rendelkeznek. A 10 hektár alatti gazdaságokban a szükséges kisüzemi infrastruktúra, fúrt kutak megléte esetén inkább csak a zöldség- és gyümölcsfajok gazdaságos vízellátása teremthető meg.

16. ábra

Az öntözött terület nagyságának változása Magyarországon

Forrás: AKI, HAKI

A *föld tulajdoni és használati viszonyai*t vizsgálva megállapítható, hogy az 50 hektár feletti egyéni gazdaságokban a saját földtulajdon, míg a gazdasági szervezeteknél a föld tartós bérlete teremt alapot az öntözésfejlesztésre. A jelentős öntözésfejlesztés lehetőségét a természetes személy földtulajdonosok nagy száma, a bérbe adott parcellák átlagos területe korlátozza. A területek öntözési lehetőségének megteremtése földár- és bérletidíj-emelkedést okoz, amely a földhasználó jövedelmét, az öntözésből származó hasznot csökkenti. Az öntözésfejlesztés földpiaci keresletének bővülése további földár- és földbérletidíj-növekedést okoz.

A *birtokstruktúra tagoltsága* nehezíti az öntözőkapacitások használatát és fejlesztését. A SAPS-támogatásra bejelentett területek alapján a gazdaságok átlagosan 5,3 darab 4,9 hektár átlagterületű parcellát művelnek. Még a 300 hektár feletti gazdaságok egyben művelt parcelláinak átlagos mérete (16,1 hektár) sem felel meg az öntözés alapvető területi igényeinek. A közvetlen területalapú támogatásra bejelentkezett gazdaságok közel negyede (23%-a) a támogatásra bejelentett terület 3,1%-án mindössze egy parcellát használ. Az országos átlagnál lényegesen hatékonyabb területhasznosítás az 50 parcellánál többet használó 1200 gazdaságnál mutatható ki, ahol az átlagos parcellaméret 13,6 hektár.

Az öntözésfejlesztés költségeit és várható hasznát alapvetően a termőhely és az öntözési technológia befolyásolja. A *Debreceni Egyetemen* végzett korábbi szimulációs vizsgálatok azt mutatták, hogy jó termőhelyen az öntözőberendezések nagy valószínűséggel gazdaságosan üzemeltethetők, a megtérülést a magas termelési értékű kultúrákra alapozott vetésszerkezet javítja. A közepes termőhelyeken az öntözés már nagy valószínűséggel gazdaságtalan (esetleg a csévélődobos technológiák megtérülésére van esély). A vizsgálatok ugyanakkor azt mutatták, hogy gyenge termőhelyeken – még beruházási támogatás és optimális vetésszerkezet mellett is – gazdaságtalan az öntözés.

Az öntözés hivatkozott gazdaságossági vizsgálatával kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy annak megismétlése mindenképpen indokoltnak tűnik. A vizs-

gálat óta eltelt időszakban ugyanis – mint e tanulmányban is bemutattuk – jelentős árrobbanás következett be a termény- és élelmiszerpiacokon, ami a gazdaságossági küszöböt megemelhette. Emellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy strukturáltabb vizsgálatok szükségesek, hiszen például nem értékelhető az öntözés szempontjából azonos módon gyenge termőhelyű területnek a homok vagy a szikes talaj.

Az öntözésfejlesztéshez mind az üzemen belüli, mind az üzemen kívüli infrastruktúra kiépítésének vonatkozásában a jelenleginél nagyobb mértékben ösztönző támogatáspolitikára van szükség. Az állami szerepvállalás növelése azonban nem lehet differenciálatlan, hiszen csak azokon a termőhelyeken indokolt a fejlesztés, ahol az öntözés többletköltségei megtérülnek. Megítélésünk szerint az elkövetkező középtávú időszakban a meglévő kapacitások – a már említett mintegy 200 ezer hektár – reorganizációjának támogatását érdemes célkeresztbe állítani, és ezután jöhetne szóba a kapacitásfejlesztés. A szakmai körökben gyakran elhangzó 500 ezer – 1 millió hektáros öntözőkapacitás kiépítésének az elkövetkező középtávú időszakban nincsen realitása. Ugyanakkor figyelmet kell fordítani a gazdaságosan öntözhető üzemméret kialakítására, az öntözési beruházások élettartamához igazodó tartós bérletek, illetve földtulajdonlás létesítésére, valamint a táblák koncentráltabb elhelyezését, az öntözésszervezést lehetővé tevő földcserék és a táblatulajdonosok együttműködésének kiszélesítésére.

Közös Agrárpolitika

A Közös Agrárpolitika (KAP) jövőjéről 2013. június 26-án született meg a politikai alku. Június végén sikerült megállapodni az Európai Unió 2014–2020 közötti költségvetéséről is. Elkezdődhetett a tagországokban a nemzeti érdekek figyelembevételével a tervezés. Az új KAP-koncepció ugyanis számos területen lehetőséget ad meghatározott keretek közötti tagországi önálló döntésekre, amiknek következtében a Közös Agrárpolitika sokkal inkább nemzeti jelleget kap majd az elkövetkező költségvetési ciklusban, mint a korábbiakban. Kis túlzással azt is mondhatjuk, hogy az elkövetkező években a KAP-ot sokkal inkább lehet nevezni *csupán* közös finanszírozásúnak, mint az eszközök tartalmát és mértékét illetően is közösnek.

A tanulmánynak nem célja, hogy részleteit tekintve bemutassa az új KAP elemeit[4], csupán arra szorítkozik, hogy felvázolja az új közvetlen támogatási rendszert és felhívja a figyelmet a döntést igénylő pontokra. Mindezzel a szándék annak bizonyítása, hogy az előttünk álló középtávú időszakban az ágazat jövőjét alapjaiban határozza meg, hogy a KAP eszközrendszeréből Magyarország melyiket és milyen mértékben használja.

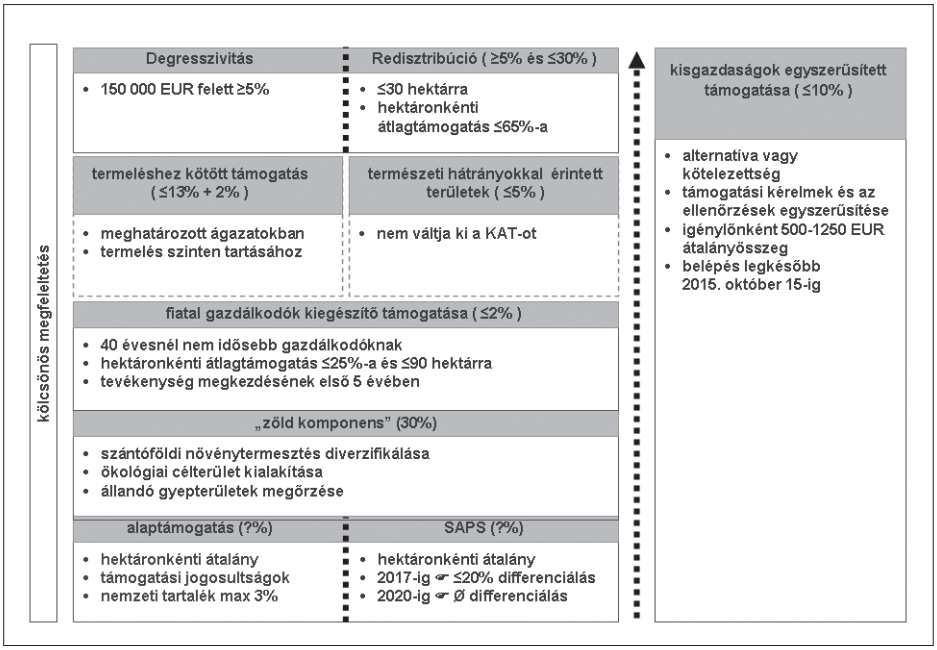
Az *Agrárgazdasági Kutató Intézet Agrárpolitikai Osztályának* munkatársai a 17. ábrán foglalták össze a közvetlen támogatások új rendszerét. A közvetlen támogatásokkal összefüggésben még 2014 első felében végleges döntést kell hozni több, az agrárágazat egyes szereplőinek pénzügyi helyzetét és ennek következményeként az ágazat üzem- és termelési szerkezetét alapvetően befolyásoló kérdésben. Ezek a főbb döntési pontok a következőkben nevesíthetők:

- SAPS vagy jogosultságalapú alaptámogatási rendszer (BPS);
- redisztributív támogatás vagy (és) degresszivitás;
- kisgazdaságok egyszerűsített támogatásának nemzeti rendszere;
- termeléshez kötött támogatások elosztása;
- zöld komponens szabályrendszerének kialakítása;

[4] A 2014–2020 közti KAP első pillérének elveit és eszközeit részletesen mutatja be *Potori Norbert, Kovács Máté és Vásáry Viktória* a Gazdálkodás 2013. évi 4. számában.

17. ábra

Közvetlen támogatások új rendszere (KAP)

• természeti hátránnyal érintett területek támogatása;

• pillérek közti átcsoportosítás.

Magyarország dönthet arról, hogy egyáltalán *áttér-e az új támogatási rendszerre*, és ha igen, mikortól vezeti be az ún. alaptámogatást. Három lehetőség közül lehet választani:

• 2015-ben bevezeti a jogosultságalapú alaptámogatási rendszert;

• 2015 és 2017 között az egységes területalapú rendszert (SAPS) alkalmazza, de 2018-ban áttér az alaptámogatási rendszerre;

• folytatja a költségvetési tervezési ciklus végéig a SAPS-rendszer szerinti kifizetéseket.

Az egyes opciók mellett szólnak érvek és ellenérvek. Ezek közül ki lehet emelni, hogy a BPS-rendszerre való áttérés esetén nemzeti tartalék képezhető, illetve a SAPS támogatási keret 20%-át az érzékeny ágazatok többlettámogatására lehet felhasználni. Ugyancsak kiemelt szempont annak megítélése, hogy a magyar gazdálkodók felkészültek-e egy jogosultságalapú rendszerben az eligazodásra. Ugyancsak kérdéses az intézményrendszer felkészültsége. A jelenlegi legvalószínűbb szcenárió szerint Magyarország a SAPS-sal a lehető leghosszabb ideig helyettesíteni fogja az alaptámogatást.

A sikeres mezőgazdasági status quo megbontására a legnagyobb kockázatot a *redisztributív támogatás* jelenthette volna. Az unió ugyanis a degresszivitás (korábbi szóhasználattal *capping*) kiváltására felajánlotta azt a lehetőséget, hogy a tagállam dönthet úgy, hogy az alaptámogatáson (vagy esetlegesen még a SAPS-támogatáson) felül első pilléres nemzeti keretének legfeljebb 30 százalékáig kiegészítő átalánytámogatást (*redistributive payment*) nyújthat minden igénylőnek, kivéve azokat, akik a kisgazdaságok egyszerűsített támogatásában részesülnek. E támogatás fajlagos összege az

első pilléres források egy hektárra vetített országos átlagának legfeljebb 65 százaléka, és legfeljebb 30 hektárra adható.

A redisztributív támogatás alkalmazása alapjaiban rendezte volna át a hazai támogatásstruktúrát. Ebben az esetben minden gazdaság első 30 hektárja a 2013. évi 230 euró/hektár SAPS-támogatással szemben mintegy 300 euró/hektár támogatást kapott volna (a zöldítést is ide számolva), de a 30 hektár feletti területekre a támogatás – ugyancsak zöldítéssel együtt – 160 euróra csökken hektáronként. Ez azt jelenti, hogy a 80 hektár alatti gazdaságok jól járnak a redisztributív rendszer alkalmazásával, míg a 80 hektár felettiek veszítettek volna, természetesen minél nagyobb a gazdaság, annál nagyobb mértékben és arányban.

Magyarország végül racionális kormánydöntést hozott és nem vezeti be a redisztributív támogatást, hanem a degresszivitást alkalmazza. Ez annyit jelent, hogy gazdaságonként a munkabérekkel és közterheivel csökkentett alaptámogatás 5%-át vonja el, ami mintegy 50 gazdaságot érinthet, és támogatásátcsoportosító hatása nem lesz több néhány 10 millió forintnál. Így a status quo lényegében fennmarad, az új tervezési ciklusban az egy hektárra jutó támogatás alig 10-15 euróval csökken a 2013. évi bázishoz képest.

A *kisgazdaságok egyszerűsített támogatásának nemzeti rendszere* kereteiben Magyarország a kisgazdaságoknak 500-1250 euró átalánytámogatást kínálhat fel (egyszerűsített támogatás), amely 2015-től kiváltja az összes közvetlen támogatást. Ez a lehetőség az adminisztráció terheinek csökkentése érdekében született. Az egyszerűsített támogatásban részesülőket ugyanis nem lehet szankcionálni, ha nem tartják be a kölcsönös megfeleltetés vagy a zöldítés előírásait, következésképpen jelentősen mérséklődhetnek a KAP kifizetéseit támogató *Integrált Igazgatási és Ellenőrzési Rendszerrel* (IIER) szemben támasztott mennyiségi követelmények. A gazdák 2015. október 15-ig egyénileg kérhetik részvételüket a rendszerben. Ettől az időponttól kezdődően már nem lehet belépni a kisgazdaságok egyszerűsített támogatási rendszerébe, a kilépésre azonban bármikor adott a lehetőség.

A kisgazdaságok támogatási rendszere a KAP tagállamok által önkéntesen bevezethető eleme. Hazánk ezt alkalmazni kívánja, mégpedig úgy, hogy 500 eurót minden gazdaság megkapna, aki bejelentkezik ebbe a rendszerbe, de aki a normál rendszer alapján ennél többre lenne jogosult, 1250 euró összegig megkapja az eredetileg neki járó gazdaságonkénti támogatást. Hatásszámítások szerint Magyarországon ezekkel a feltételekkel a támogatást igénylők mintegy fele fog bejelentkezni a kisgazdaságok egyszerűsített támogatási rendszerébe.

A hazai mezőgazdasági üzemi szerkezetre az előzőekben ismertetett KAP-elemekkel – SAPS vagy jogosultságalapú alaptámogatási rendszer (BPS), redisztributív támogatás vagy (és) degresszivitás, kisgazdaságok egyszerűsített támogatásának rendszere – kapcsolatos nemzeti döntés bírt a legnagyobb hatással. Ezek a gazdasági racionalitás keretei közt megszülettek. Több döntés azonban még hátra van, de ezekkel kapcsolatban túl nagy meglepetések már nem várhatók. A következő fontosabb kérdésekben kell még döntést hozni:

• A tagállamok első pilléres forrásaik legfeljebb 13 százalékáig *termeléshez kötött támogatások*at nyújthatnak olyan mezőgazdasági tevékenységek ösztönzésére, amelyek bizonyos térségekben fontos gazdasági, környezetvédelmi vagy szociális szerepet töltenek be. E szubvenciók legfeljebb a termelés szinten tartását szolgálhatják. Emellett további 2 százalékot a fehérjenövények termelésének támogatására fordíthatnak. Magyarország kétségtelenül ki fogja használni ennél a támogatástípusnál a maximális keretet, és ezzel az érzékeny ágazatok támogatását – a dohány kivételével – a jelenlegi szinten biztosítani fogja.

• A tagállamoknak első pilléres forrásaik 30 százalékát az éghajlati és környezeti szempontból előnyös mezőgazdasági gyakorlat ösztönzésére kell elkülöníteniük. Az e keretből hektáronként fizetett direkt szubvenció a *zöld komponens*, amely kiegészíti az alaptámogatást (hazánk esetében a SAPS-támogatást). Eldöntendő, hogy a zöld komponenst a közvetlen támogatások egy hektárra vetített, országos átlagának 30 százalékaként vagy egy-egy gazdaság közvetlen támogatásainak 30 százalékaként fizetik ki. Az előbbi esetben e szubvenció összege Magyarországon az AKI számításai szerint évi mintegy 77 euró körül alakul hektáronként.

• Bizonyos biofizikai kritériumok alapján a tagállamok az első pilléres forrásaik legfeljebb 5 százalékáig külön *támogatás*t nyújthatnak *a természeti hátránnyal érintett területeken gazdálkodóknak*. Magyarország vélhetően nem fog élni ezzel a lehetőséggel, mivel az ilyen területek a második pillér forrásaiból is támogathatók, így nem célszerű az első pilléres forrásokat erre felhasználni.

• A 2014–2020 közti KAP alapján a tagállamok dönthetnek úgy, hogy első pilléres keretük 15%-át *átcsoportosít*ják a második pillérbe, vagy fordítva, a második pilléres kereteik 15%-át az első pillérbe. Az átcsoportosítás kérdése mindenképpen politikai szempontok alapján fog eldőlni, mivel Magyarország második pilléres forrásai jelentősen csökkentek az új tervezési időszakban, ugyanakkor az első pilléres kifizetések is mérséklődnek a 2013-as bázisévhez képest.